

HROMADA ATTILA

EMLÉKEK KONTRA TÖRTÉNELEM, AVAGY HOGY TANÍTSUNK A KITELEPÍTÉSEKRŐL? KÜLÖNBÖZŐ NÉZŐPONTOK

A kitelepítésekről szóló beszédmód és nézőpont megválasztásában máig jelentős szerepet játszik az emlékezők nemzetisége és nyelve. A téma komplexitását mutatja, hogy a történészek nem tudták a második világháborút követő eseményeket úgy megnevezni, hogy az minden nyelven ugyanazt jelentse. Amíg a csehek és szlovákok „áthelyezésről” vagy „elszállításról” (odsun) beszélnek, addig a magyar „kitelepítés” és a német „elűzés” (Vertreibung) jóval drámaibb kifejezések. Sőt, önkéntes alapon való szlovák-magyar lakosságcsereéről és a Szudéta-vidékre kitelepített önkéntes mezőgazdasági munkásokról is írnak sok helyen, holott a beszámolókból tudjuk, milyen erőszakos természete volt a kitelepítéseknek. Azáltal, hogy három különböző szót használunk ugyanarra az eseményre, mindhárom valósággá, szinte megtapasztalt élménnyé válik. Még ha mi nem is éltük át személyesen, a visszaemlékezések, a tanultak ugyanúgy traumatikus eseménnyé tehetik ezeket. A diákoknak ezért mindhárom terminológiát ismerniük kell, hiszen csak így érthetik meg, hogy az egyik oldal a szükséges rosszat indokolja, a másik pedig az elkövetők igazságtalanságát hangsúlyozza.

Ha az osztályban személyes sorsokat ismertetünk, ügyeljünk arra, hogy azok ne legyenek túl szelektívek. Alig

vannak forrásaink például a Magyarországról átköltöztetett szlovákok soráról, de szintén nincs összehasonlíthatási alapunk azzal, amit szudétanémet honfitársaink éltek át. Ahogy a lengyel történész, Adam Michnik mondta, „meg kell tanulnunk más cipőjében járni, meg kell osztanunk egymás történeteit, megérteni és bevallani a saját hibáinkat, vagy maradunk betemetve mentális sírjainkban, ahol egy eseményre a két szomszéd másképp emlékezik”. A történelemórán nem elég csupán beszámolni az eseményekről, de azt is meg kell értetni a diákokkal, hogy ki mit és miért tett vagy elmulasztott megtenni.

A KITELEPÍTÉS KONTEXTUSA

Ha egy traumatikus és érzékeny témáról van szó az osztályteremben, azt mindig kontextussal együtt kell tálni. Ez esetben ismertetni kell, hogy a második világháború utáni német és magyar honfitársak kitelepítése nem egy ember vagy egy nemzet zsarnokoskodása miatt, hanem több faktor szerencsétlen egybeesése miatt történt. A kitelepítések eredete az egyik részről szorosan összefügg a nemzetiszocializmus rémtetteivel a közép-európai régióban, a másikkól pedig egy jóval régebbi törekvés befejezése volt, még hozzá a homogén nemzetállamok létrehozásának kicsúcsosodása.

Nézzük először az első okot. A fasiszta barbarizmus pusztítása a háború során jóval kiterjedtebb volt a háború utáni atrocitásoknál. A nemzetiszocialista Németország ezen bűnök véghezvitelére és Csehszlovákia szétverésére valóban felhasználta a helyi német és magyar kisebbségeket. Sok szerző a kitelepítéseket azzal igazolja, hogy ezek afféle közvetlen következményei voltak a háborúnak, és a háború kontextusában kell azokat vizsgálni. Mások szerint egy rémtettet sem lehet megtorlasként igazolni egy azelőtti sérelemre, még akkor sem, ha nagyobb rémtett is előzte azt meg. A háború utáni megtorlásokat a kollektív bűnösség elve vezette, mely a jogállamot valóban aláásta, hiszen mindenkit megillet az ártatlanság vélelme.

Másrészt sokak szerint a kitelepítésknél a homogén nemzetállam elérésének célja lebegett a csehszlovák elit szeme előtt. Érveik szerint a háború után olyan rossz kapcsolatok lennének a nemzetiségek között, hogy a békét csak kitelepítésekkel lehetne megoldani. Ez akkoriban szélesen elfogadott elmélet volt, Churchill például úgy vélte, hogy a népek közötti feszültségeket csak a lakosság új határoknak megfelelő áttelepítésével lehet feloldani. Ahogy 1944-ben a képviselőházban kifejtette: „Amennyire előre látható, a kitelepítés a legkielégítőbb és legtartó-

sabb megoldás. Nem lesznek állandó vitákat okozó, vegyes lakosságú területek.” Erről az érvelésről érdemes kikérni a diákok véleményét is. Szerintük vajon a népek elválasztása és külön nemzetállamokba gyűjtése valóban előnyös a béke fenntartásához? A mai napig, főként csehek, szlovákok és lengyelek állítják, hogy a kitelepítés igazságos és elkerülhetetlen eredménye volt a háborúnak, mert az együttélés a háború után másképp elképzelhetetlen lett volna.

Közép-Európában a nemzet fogalma etnikai és nyelvi értelemben használatos többnyire még ma is, ahol a világ sok részétől eltérően a nemzet víziója egy nyelvében homogén és zárt közösség. Egy ilyen államban a kisebbségek szerepe másodlagos, nem államalkotó, ami feszültséget szít a többségi társadalommal szemben, akik számára a kisebbség beleszólása az államügyekbe nem legitím. Az etnikai tisztítások, kitelepítések Közép-Európában nem történhettek volna meg az etnikailag homogén állam víziója nélkül. Éppen ezért ezt a víziót is érdemes megvizsgálni a diákokkal.

A KITELEPÍTÉS HATÁSAI AZ UTÓKORRA

A kitelepítések több kárt okoztak, mint amennyi előnyt a Szovjetunió vagy a csehszlovák elit remélt tőle. A háború utáni újraépítés és demokratizáció helyett inkább a háború részeivé váltak,

hiszen ma már láthatjuk, hogy a remélttel pont ellentétes hatást váltottak ki. Ma már tudjuk, hogy a kitelepítéssel, a két népcsoport elválasztásával járó megoldások gyakran vezettek további konfliktusokhoz – a saját példákon túl gondoljunk Izraelre és Palesztínára, vagy pedig Boszniára. Az ilyen történelmi traumák gyakran párosulnak olyan erős és mély sebekkel, melyeket az idő sem gyógyít be, sőt, generációról generációra mélyebbé válnak. A kitelepítést átélők ún. kulturális traumát élnek át. Ez a trauma öröklődik, hiszen nemcsak a kitelepítetteket érinti, hanem azok leszármazottjait is. Bizonyított, hogy a holokauszt-túlélők második és harmadik generációs leszármazottjai, akik a traumatikus élményeket csak elbeszélésből, könyvekből, filmekből ismerik, gyakran erősebben traumatizáltak, mint azok a tényleges túlélők, akik jobban képesek voltak azt életük során feldolgozni. Ez az örökbeadott trauma még hatásosabb és mobilizálóbb erő lehet. Ezt bizonyítják a különböző közösségek, akik jóvátételt, bocsánatkérést, elismerést kérvényeznek évtizedekkel az események megtörténte után.

LEHETSÉGES A TÖRTÉNELEMEL ELSZÁMOLNI?

A Beneš-dekrétumok kérdése a rendszerváltás után aktuálissá vált, erős érzéseket kiváltva csehekből és szlovákokból, magyarokból és németekből

egyaránt. A cseh kormány számára elképzelhetetlen, hogy azokat a dekrétumokat jogi vizsgálatnak vessék alá és semmissé tegyék őket egy elismerés vagy bocsánatkérés által. A csehek számára félő, hogy a dekrétumok felülvizsgálata új kérdéseket vetne fel a szudétánémetek egykori tulajdonjoga és kártérítése kapcsán. A szlovák kormány pedig még ha akarta, sem tudta volna őket eltörölni, mert ez egy cseh jogszabály, amely a szlovák parlamenten keresztül lett hatályos. Ami még fontosabb, hogy azóta ez a jogszabály újjá lett helyettesítve. Ezenfelül Szlovákia a cseh kormány felé érzett szolidaritásból sem törölné el a Beneš-dekrétumokat, mert az a cseheket nagy nemzetközi nyomás alá helyezné, hogy ők is megtegyék ugyanezt.

Szlovákiában a kárpáti németektől a parlament egy határozatában hivatalosan bocsánatot kért, ami a magyarok irányába azóta se történt meg. A leggyakoribb kijelentések szlovák oldalról a „borítsunk fátylat a múltra”, vagy a kölcsönös igazságtalanságok hangsúlyozása, ahol a Magyarország által elkövetett bűnlajstrom Szlovákia ellen nagyobb volt, mint fordítva, gondoljunk itt az erőszakos magyarizációra, mely a szlovák nemzet beolvasztását tűzte ki célul az 1867-es kiegyezés utáni időkben.

Egy jogállamban a múlt nem képes megváltani az embereket, a múltat még csak feldolgozni sem lehet elszá-

KOVÁCS LÁSZLÓ

EGY ÉLET A KATEDRÁN A KATEDRÁVAL

molással, jóvátétellel vagy bosszúval. Az egyetlen út a megbékélés, amelyre a kommunális és az akadémiai életben több siker mutatkozik, mint politikai tekintetben. Egy történelmi bizottság rendszeresen ülésezik, hogy a múlt legkritikusabb pontjait górcső alá vegye.

A szlovákiai magyarság egyik legfájdóbb sérelme a kitelepítések kapcsán, hogy senki sem szólalt fel a kitelepítések végrehajtása és az üldözöttség ellen cseh vagy szlovák oldalról, mikor ezek az események megtörténtek. A civilkurázi azóta is elmarad Európa nyugati felétől, ezért az osztályterekben a kitelepítések példáját is fel lehet hozni, hiszen ha már a kezdetekkor védekezünk az önkényes, autoriter hatalmi eszközök ellen, akkor több esély van az igazi jogfosztást elkerülni. Lubomír Ďurovič nyelvész szerint a kitelepítések „a mi politikai kudarcunk, és nagy terhet jelent, hogy nem ismertük el sem a kommunizmus ideje alatt, sem napjainban.” A mai napig is csak kevés emberről van szó, aki szlovák félről foglalkozik ezzel a kérdéssel. A megbékéléshez pedig mindkét (vagy mind a négy, ha a csehek és a németeket is hozzáadjuk) félre szükség lenne.

A kitelepítések idején a politikai elit eldöntötte, hogy az egyes ideológiák, nemzetiségek nem férhetnek meg egymás mellett, csakis egymás ellenében létezhetnek. A közép-európai nemzetek kirekesztő, zárt természete nem változott, sőt az elmúlt időszakban inkább jobban visszatértünk ehhez a „törzsi” logikához (vagyunk „mi” és vannak „ők”). Ez a megosztottság sosem látott szakadékokhoz vezet nemcsak a nemzetiségek közt, de még azokon belül is. Az eredmény az, hogy nem halljuk, amit a másik mond, csak a magunkét hajtogatjuk. A meg nem értésnek félelem, démonizálás és áthidalhatatlan megosztottság a vége mindig.

Nekünk, oktatóknak, az a felelősségünk, hogy a jövő generációjával megértessük, a sebek begyógyításának elkezdéséhez elsősorban megértésre és együttérzésre van szükség, különben sosem kerülünk ki a gödör aljáról. Hiszen a vélt sérelmeink története nem a Jó és a Rossz harca, itt csak néhány zsarnok által megtévesztett ember van – és főként sok áldozat. De legtöbbször mindkettő egyszerre. Állandó harc helyett inkább gyakorlatias módon egy olyan jogállami és demokratikus klímát kell létrehozni, ahol a polgároknak az igazságérzete helyreáll, akkor is, ha nem vájkálunk vég nélkül a történelemben. Történelemmel való elszámolás ugyanis nem létezik. A jövő nem elégtétellel vagy bosszúval nyerhető meg, hanem csak a megbékélésen keresztül.

Én mindig tanító szerettem volna lenni. S az is lettem, egész életemben tanítottam – akár iskolai katedrán álltam, akár egy művelődési ház színpadán, akár egy presszó pultjánál. Mikor volt osztálytársam, Szilvássy József pár évvel ezelőtt egy interjút készített velem, leírta egy emléket is erről az én tanítóságomról: „Máig élénken emlékszem arra a napra, amikor 1963 szeptemberében felkeresett bennünket a pozsonyi közrádió egyik riportere, s arról érdeklődött, miért éppen ide jelentkeztünk, s mik a terveink. Kovács László azonnal válaszolt: Én néptanító szeretnék lenni!”

S ez az én pedagógiai pályám úgy alakult, hogy a Komenský Egyetemen 1968-ban szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomámmal tanítottam szinte minden iskolafokozaton: a Pedagógiai Fakultásnak nevezett tanító- és tanárképző főiskolán, Nyitrán; rövid ideig a Mezőgazdasági Szakközépiskolában, Dunaszerdahelyen; ugyancsak rövid ideig a Nagyszarvai Alapiskolában, s a leghosszabb ideig alma materemben, a somorjai, ma Madách Imre Magyar Tannyelvű Gimnáziumban, egészen nyugdíjba vonulásomig. Közben két szemeszternyi időt a Komenský Egyetem Magyar Tanszékén is. A katedra iránt mindig elkötelezett voltam, akkor is, amikor rövid ideig nem taníthattam, s a Csallóközi Múzeum munkatársaként tudományos ismeretterjesztő előadásokat tartottam szűkebb és tágabb pátriámban.

A tanítás mellett azonban kezdettől fogva érdekelt a nevelés-oktatás elmélete, módszertana, elsősorban szakmódszertana. Az oktató munkámmal párhuzamosan ilyen irányú tevékenységet is kifejtettem, már nyitrai főiskolai tanárként rendszeresen publikáltam az akkor létező egyetlen pedagógiai jellegű lapban, a Szocialista Nevelésben. Ilyen irányú munkámban jelentős változás állt be 1989 után. Gyakorló pedagógusként egyik alapító tagja lehettem a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének. Máig ható nagyszerű élményem volt az 1990. január 13-i alakuló ülés hangulata. Az ilyen munka, a különféle szervezési feladatok akkor lekötötték szinte minden erőmet és időmet.

Ekkortól kezdődően bekapcsolódtam minden olyan szerveződésbe, melynek célja közvetve vagy közvetlenül iskoláink s a bennük folyó pedagógiai munka megújítása volt. Ilyenfajta tevékenység kezdett szerveződni Hodossy Gyula körül Dunaszerdahelyen. Ennek a pótolhatatlan igyekezetnek az eredményeként jött létre a két legfontosabb, máig létező és hatékony intézmény, a Katedra Társaság és a Katedra folyóirat. Mindkettő munkájában kezdettől fogva részt vettem, ha nem is egyforma intenzitással.

A folyóirat profiljának kialakításában, szerkesztői munkájában elévülhetetlen érdemei voltak Kulcsár Ferencnek, akiről én a legalaposabb és legtisztességesebb szerkesztőnek ismertem meg. Lehet, hogy nem ez az írás a legalkalmasabb ennek elmondására, én azonban úgy érzem, hogy ezt el kellett mondanom. Hosszabb ideig a szerkesztőbizottság tagja is voltam, ezért ez nekem nem csak meggyőződésem, de személyes tapasztalatom is. A 90-es évek óta a lap több mindenben változott, grafikai köntösében is többször megújult. Nagyon szerencsés, hogy a Katedra-versenyek szervezését és lebonyolítását is felvállalta, mert ez, úgy érzem, a lap szakmai presztízsének is csak használt.

A Katedra 25 éve alatt a katedrán álló szlovákiai magyar pedagógusoknak igazi fórumává vált, szakmai fejlődésüknek igazi szellemi műhelye lett. Biztonsággal állítható, hogy általa – ha lassan is – az anyanyelvű és anyanyelvi oktatásunk korszerűsödött, hatékonyabbá vált. Ezért érdemelnek köszönetet a szlovákiai magyarok teljes közösségétől a lap alapítói, fenntartói és munkatársai egyaránt.